

С. І. ГОЛОВАЩУК

РОСІЙСЬКІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Однією з проблем, що постають при перекладі з російської мови на українську (як і з деяких інших слов'янських мов), є добір відповідників своєї мови до російських дієприкметників. Труднощі насамперед виникають при перекладі тих російських дієприкметників, до яких часто бракує аналогічних широковживаних українських: активного стану теперішнього часу, утворених за допомогою суфіксів **-ущ-**, **-ющ-** (*несущий, поющий*); минулого часу, утворених за допомогою суфікса **-вш-** (*игравший, служивший*); утворених від зворотних дієслів на **-ся** (*засидевшийся, умывающийся*); деяких дієприкметників пасивного стану теперішнього часу (*избываемый, увлекаемый*). Порівняно легше перекладаються російські пасивні дієприкметники минулого часу, утворені за допомогою суфіксів **-ан-**, **-енн-**, **-т-**, **-ш-**: *разыгранный* — *розіграний*; *увиденный* — *побачений*; *прикрытый* — *прикритий*; *причиненный* тощо; *замерзший* — *замерзлий*.

Російсько-українські словники розв'язують проблему перекладу дієприкметників у такий спосіб: якщо російському дієприкметнику в українській мові відповідає також дієприкметник, він пропонується як його єдиний відповідник: *исследованный* — *досліджений*; *отчерченный* — *відкреслений*; *излучаемый* — *випромінюваний*; якщо український дієприкметник уживається набагато рідше, ніж його російський еквівалент, наводиться синтаксична конструкція, що складається з відповідного дієслова та сполучника *який* або *що* і українського дієприкметника: *отцветший* — *який (що) відцвів, відцвілий, відквітлий* і т. д.; *вымерший* — *який (що) вимер* — *вимерлий*; якщо в українській мові еквівалентного російському дієприкметника не існує, подається тільки конструкція з *який, що*: *вьющийся* — *який (що) в'ється, який (що) плетється* і т. д.; *коксующийся* — *який (що) коксується*; *фильтрующийся* — *який (що) фільтрується*.

Російські дієприкметники, вжиті в значенні прикметників, передаються двоюко — дієприкметниками, якщо вони є (*наполненный* — *наповнений*; *наказуемый* — *караний*), і прикметниками (*вьющийся* — *виткий*, *коксующийся* — *коксівний*, *сопровождающий* — *супровідний*). Дієприкметники, використані як іменники, перекладаються українськими дієприкметниками (*заведующий* — *завідуючий*; *командующий* — *командуючий*), іменниками (*заведующий* — *завідувач*, *командующий* — *командувач*) та прикметниками (*направляющие* — *напрямні*).

Природна річ, що перекладні словники, які розглядають і описують слово як окрему лексичну одиницю, поза широким контекстом, рекомендують тільки найпростіший, найближчий за значенням відповідник, дають, так би мовити, лише відправну точку для творчої роботи перекладача. Словники неспроможні врахувати всі ті мовностилістичні нюанси, які виявляються в процесі перекладу, особливо перекладу художньої літератури. Та й навряд чи для художнього перекладу годяться якісь задалегідь вироблені рецепти.

Механічне, послідовне використання деякими перекладачами синтаксичної конструкції з *який (що)* показало, що цей спосіб перекладу не є універсальним, що словникові рекомендації потрібно вмело варіювати з іншими перекладацькими засобами — з тими, що не потрапили та й не могли потрапити до лексикографічних праць.

Саме цьому способу перекладу чимало уваги приділяли наші практики й теоретики перекладу. Так, М. Т. Рильський ще в 1930 р. у вступній статті до вибраних творів А. Чехова українською мовою писав: «...біда з дієприкметниками, лихо й горе з навісним «що» — але ж треба з тим усім якось боротися». Дуже скрупульозно опрацьовано це питання відомим українським перекладачем С. П. Ковганюком у його книжці «Практика перекладу» (К., 1968). «Не треба мати надто музичного слуху, — писав він, — щоб почути, яка це неприродна, неестетична й ненормальна для української мови фраза. А їх у перекладній літературі (а часом і в оригінальній) безліч. Перекладені тільки цим способом дієприкметники спотворюють текст, виростають частими пеньками на рівній дорозі, і читач, що мав би йти легко, не помічаючи цієї дороги, спотикається на «що»-пеньках через кожні

кілька кроків».

За допомогою синтаксичної конструкції, яка складається з двох слів — сполучника *що*, рідше *який* і зовсім рідко (певно, тому, що його не дають словники) *котрий* та відповідного дієслова, найдосконалішу російську фразу можна перекласти так, що українською мовою вона втратить свою стрункість, органічність, милозвучність. «Нормальна, рівна російська фраза,— підкреслював С. П. Ковганюк,— в перекладі перетворилась на кострубату. Слово «що» наче розрубало її надвоє, загальмувало». Речення з такою конструкцією часто видається штучним, недовершеним. Про неприродність таких фраз свідчить хоча б те, що в оригінальній українській літературі (за поодинокими винятками) їх просто немає. Ось приклади такого вживання цієї конструкції в перекладних виданнях: «Він дивиться на зорю, що займається, зрідка озираючись назад»; «Вона, наче маховик, який розкрутився, продовжувала»; «Одне вухо стирчить, як хвіст у собаки, що запишалася, а друге повисло вниз».

А інколи така конструкція з *що* повторюється в реченні, і виходить щось дуже неадаптоване, незграбне й не дуже зрозуміле: «дивились вслід отарі, що тікала, таким поглядом, що полошить»; «Пароплав ішов поміж човнами, що злітали з хвилі на хвилю, із скісним вітрилом, що біліло здалеку».

Ще гірше, коли така конструкція стоїть наприкінці всього речення — там вона найчастіше є просто зайвим, непотрібним уточненням: «не дивлячись на спалахи ракет, що віддалялися»; «пожував губами, що посмикувались»; «із сковорідкою, що шкварчала»; «дивлячись услід машині, яка від'їхала», «бінокль з ремінцем, що хитається».

В арсеналі сучасних перекладачів з російської вже нагромадилось чимало способів, за допомогою яких можна легко позбутися цих стилістичних огріхів, зробити мову твору органічною і милозвучною. Насамперед синтаксичну конструкцію з *що* (*який*) у багатьох випадках легко можна замінити якимось одним словом, наприклад, прикметником: «їхні погляди блукали по стінах, по столу, горщиках, лампі, що чадила» — «по чадній лампі»; «Усім відомо, що немовлята у віці одного-двох місяців не можуть стежити за предметами, які рухаються» — «за рухомими предметами»; «Мені теж набридло тренування, що затягнулося» — «затяжне (це, таке довге) тренування»; «Скажіть, могли б ми обмежитися лише розглядом нашої справи на бюро райкому партії, що відбудеться» — «на найближчому (наступному) бюро»; «топтались по дошках, що раз у раз прогиналися» — «по хистких дошках».

Само собою зрозуміло, що ці прикметники мають реально існувати в українській мові і точно передавати зміст російського оригіналу. З цього погляду не можна вважати вдалим такий переклад: «с раскачивающейся тенью» — «з похитуваною тінню»; «какой-то матросской, покачивающейся походкой» — «хитаною ходою»; «приехавшая на отдых молодежь» — «приїжджа на відпочинок молодежь» (тут просто можна було «молодь, яка приїхала на відпочинок»).

Замість цієї конструкції іноді виступає іменник: «Я спотыкаюсь о выступающие корни» правильно перекладено «Я зашпортуюсь об виступи коріння» (хоч тут, власне, й *виступи* можна було б зняти).

Часто конструкцію з *що* (*який*) замінюють дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом: «Над степом прокотился гуркит мотора, что все приближався» — «Котився, приближаючись, гуркит мотора»; «Вітер, що відпочив за ніч, злетів на крилах» — Вітер, відпочивши за ніч, злетів на крилах»; «Паровоз, що зупинився поблизу, заливав воду» — «Паровоз, зупинившись поблизу, заливав воду».

Іноді ця конструкція замінюється вказівним займенником: «Здавалось, что четверте літо, що надходило, буде останнім» — «Здавалось, що це, четверте, літо буде останнім» (а що воно надходило — видно з попереднього контексту). Або: «Невже те, що відбувається, стосується якось його?» — Невже все це стосується...».

Російський дієприкметник перекладають і відповідним українським дієсловом. Так, російську фразу «Ребята, поначалу суетившиеся вокруг гостя, старавшиеся во что бы то ни

стало ему угодить, поутихли» передано «Хлопці, які спочатку метушилися навколо гостя, намагалися за всяку ціну йому догодити, принишкли». Щоправда, тут вийшло не зовсім досконале речення, адже можна зрозуміти, що хлопці спочатку метушилися, а потім намагалися догодити. Фраза поліпшилася б, якби між цими дієсловами замість коми поставити сполучник **й** — «Хлопці, які спочатку метушилися навколо гостя й намагалися за всяку ціну йому догодити, принишкли».

Уникнути небажаної конструкції з *що (який)* можна, перебудувавши речення, додавши до нього ті чи інші слова: «Почувся скрегіт кріплень, що лопнули» — «Почулося, як зі скреготом лопнули кріплення»; «Коли змінюється командуючий групою армій, це побічно говорить і про обстановку, що склалася» — «говорить і про те, яка склалася обстановка». Не було б ні спрощенням, ні викривленням змісту оригіналу, якби речення «Доносився гуркіт машини, що віддалялася» переробити, приміром, так: «Гуркіт машин даленів» чи «Вже здалеку долинав гуркіт машини»; «Жовті верхівки дерев, що шелестять на вітрі, і все це живе» — «Жовті верхівки дерев шелестять на вітрі, і все це живе».

Щоправда, дехто з перекладачів так захоплюється перебудовою фрази, що впадає в другу крайність — надто ускладнює висловлення: воно стає громіздким, важким для сприйняття, а іноді й неточним: російське «что сами по себе факты не делятся на заслуживающие и не заслуживающие внимания» перекладено «що самі по собі факти не діляться на ті, що варті уваги, і на ті, які не варті уваги». А чому б не простіше — «на варті і не варті уваги»? «Задоволення від того, що вже зроблено, було поруч у свідомості людей з передчуттям того, що має відбутись». Тут би варто замість «від зробленого» вжити «з передчуттям прийдешнього» чи й «того, що має статися»; російське «По дороге, в косо летящем снегу тянулись пехотинцы» передано «По дорозі, в заметілі, що косо летіла назустріч» (безперечно, що заметіль не літає, летить сніг); російське «На ней жужжали, ползали облепившие ее мухи» — «На ній гуділи, повзали мухи, аж обліпили до самої стріхи».

Іноколи досить додати одне слово, щоб фраза зазвучала натурально. Але таке слово має бути доречним, потрібним, не затуманювати змісту, а навпаки, розкривати, поглиблювати його. Ось зразки вдалого використання такого способу: «У вікно зазірало синє досвітнє небо з поодинокими зірками, що поволі згасали» (російське «В окно заглядывало синее предрассветное небо с редкими гаснущими звездами»); «Мишко, що вже підріс, пас колгоспних телят» («а подросший Миша пас колхозных телят»); «залишилася зі своєю невсипущою тривогою про батька, про матір, що все не поверталася» («осталась со своей неусыпной тревогой о судьбе отца, о невозвращающейся матери»).

Нарешті, синтаксичну конструкцію з *що (який)* (особливо наприкінці речення), коли з широкого контексту зрозуміло, про що йдеться, в художньому перекладі просто можна не наводити: «Качки метрів за двадцять. Вони спокійні, кормляться. Я зручно поклав рушницю на купину. Перевів дихання. Помітив, качки, що кормляться, сидять низько» («що кормляться» тут навіть недоречно); «поки не пригостила молозивом від корови, що отелилася» — оскільки про те, що корова отелилася, відомо з контексту, тут треба зняти не тільки «що отелилася», а й «від корови».

У російських художніх творах означеннями виступають як прикметники, так і дієприкметники або дієприкметникові звороти. І це природно. А коли такі дієприкметники чи звороти перекласти на українську мову синтаксичною конструкцією з *що (який)*, фраза виходить недосконалою, перерваною там, де на це й не сподівався читач: «в кощаве, що клацнуло щелепою, підборіддя»; «тонке, що зразу стало чорним, невпізнанне обличчя»; «сірий, сухий, що все проймав, запах». Якщо вже не можна уникнути таких конструкцій, то варто було б поміщати їх наприкінці речення, за всіма означеннями й означуваним словом — там, де звичайно й розташовані означальні речення в українській мові: «Це вродливе, що лякало своєю різкуватою мімікою та яскравою косметикою, обличчя, здавалося, нездатне було ні за яких обставин зникнути» — дати «Це вродливе обличчя, що...»; «мав одну незвичайну, що спонукала до філософських побудов, властивість» — «мав одну властивість,

що...». В цих випадках можна також перебудувати фразу: замість «низькі, що мчать до океану, хмари» дати «низькі хмари мчать до океану, час від часу починає накрапати дощик». Природно, що дієприкметник, який у російському тексті виступає в ролі означення поряд з прикметниками, не можна механічно перекладати українським дієсловом, бо речення набуде, приміром, такого вигляду: «Щось могутнє і в будь-який мороз ступає в кожусі нарозхрист — таким йому ввижався образ жителя цього краю» («Нечто могучее и в любой мороз выступающее в полушубке нараспашку»).

Буває, що перекладач, твердо, раз назавжди засвоївши формулу перекладу з *що* (*який*), а також *хто*, користується нею за інерцією навіть тоді, коли в цьому немає потреби, наприклад, там, де в українській літературній мові є широковживаний дієприкметник-відповідник: «жити у неправді й омані, які виявлені» — «виявлених», «частинки, що злиплися» — «злиплі частинки»; «збагачена культурою, що створена попередніми поколіннями» — «культурою, створеною»; «зуміємо всіх, хто поранений, одразу в ліжку» — «всіх поранених»; «зазирнув у віконце, що було прорізано низько» — «прорізане низько віконце» та ін.

Інша справа, що треба вживати такі українські дієприкметники, які правильно передають зміст російських; наприклад, російське «втаскивали откатившееся после выстрела, дымящееся орудие на прежнее место» перекладено «втягували відкочену після пострілу гармату на попереднє місце». Гармати ніхто не відкочував, відкотилася вона сама. Подібну неточність допущено й при перекладі вислову «остановившееся время» українським «зупинений час». І само собою зрозуміло, що використовувані для перекладу дієприкметники мають належати до лексичного фонду української літературної мови, а не бути штучно створеними на зразок: «виникший звук», «набравший мужності», «захлинаючий голос» і под.

Щодо перекладу російських дієприслівників та дієприслівникових зворотів, то це питання розв'язується простіше, оскільки в українській мові до них існують широковживані дієприслівники. Заміна в перекладі дієприслівникових зворотів підрядними реченнями чи відповідними дієсловами зумовлюється тільки стилістичними потребами уникнути нагромадження повторів, зробити фразу досконалішою, милозвучнішою тощо. Бо інколи їх таки чимало скупчується в одному місці, напр.: «Потім, зітхнувши, плюнувши в кулак і зручніше взявши в руки ціпок, рішуче прямує додому» або «Листа він тримає, притискаючи до грудей. Проходячи повз Сулеймана, діти стихають і, шанобливо поглядаючи на нього, ідуть далі, не озираючись. Сулейман замислений. Помітивши його...» — і далі в цьому ж абзаці *передаючи, показуючи, обхопивши*. Отже, тільки в подібних випадках іноді доцільно перефразувати дієприслівникові звороти.

Отже, механічне, нетворче використання рекомендацій перекладних словників, суб'єктивна «прихильність» до одного якогось способу і неувага до інших мовностилістичних засобів неприпустимі, якщо ми хочемо домогтися повноцінного перекладу — перекладу, який би максимально відтворював художні якості оригіналу.